

Inger Furseth - Pal Repstad

*An Introduction to the Sociology of Religion:
Classical and Contemporary Perspectives*

Ashgate Publishing, Burlington, VT 2006, ix + 241s.

Halil AYDINALP

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (İstanbul)

Norveçli iki din sosyolojisi profesörü kaleme alınan kitabın yazarlarından Furseth daha çok dinî farklılaşma, sosyal cinsiyet, sosyal teori ve dinî hareketler konularında çalışırken; Repstad'ın akademik ilgileri kilise araştırmaları, çoğul toplumsal yapılarda din olgusu ve çağdaş din sosyolojisi teorileri üzerine yoğunlaşmıştır. Repstad dinî yapılanma konusunda James A. Beckford'a, kilise ve sivil toplum konusunda ise Nancy T. Ammerman'a yaptığı tenkitlerle dikkatleri üzerine çekerken, çağdaş İskandinav din sosyolojisinin -elbette Luteran kültürel arka planıyla- özgün sesi olarak tanınmaktadır.* Furseth ise son dönemde özellikle Norveç devlet kurumlarında Müslüman göçmenlerin hakları gibi, klasik çalışma konularının dışında yaptığı araştırmalarla kendisinden söz ettiren bir akademisyendir.

Bu değerlendirme yazısının konusu olan ve çağdaş bir din sosyolojisi kitabı özelliğini taşıyan bu eser temel yaklaşımların anlatıldığı bir girişle birlikte toplam on iki ana bölümden oluşmakta, her bir bölüm de ortalama yedi alt başlıktan meydana gelmektedir. Kitabın ana bölümleri (1) Dine İlişkin Sosyolojik Perspektifler, (2) Bir Fenomen Olarak Din -Tanımlar ve Boyutlar, (3) Klasik Sosyologlar ve Din Kuramları, (4) Çağdaş Sosyoloji ve Kültürel Çözümlemede Din, (5) Büyük Anlatılar:

* Repstad'ın ilgili tartışmaları için şu çalışmalarına müracaat edilebilir: Pal Repstad "Churches, Religion and Civil Society: A Nordic Perspective, A Response to Nancy T. Ammerman", I. A. Bäckström (ed.), *Welfare and Religion*, Diakonivetskapliga Institutets skriftserie 10, Uppsala 2005, s. 35-46 ve Pal Repstad, "Configurations of Religion: Response to James A. Beckford", I. O. G. Winsnes (ed.), *Contemporary Religion and Church. A Nordic Perspective*, Tapir Akademisk, Trondheim 2004, s. 27-32.

Modernite, Postmodernite, Küreselleşme ve Sekülerleşme, (6) Kamusal Alanda Din, (7) Bireysel Dindarlık, (8) Dinî Organizasyon ve Hareketler, (9) Din, Sosyal Bütünleşme ve Sosyal Çatışma, (10) Irk, Etnisite ve Din, (11) Din ve Toplumsal Cinsiyet ve (12) Sosyoloji, İlahiyat ve Dinî İnanç başlıklarından oluşmaktadır. Özellikle kamusal alan, dinî hareketler, sosyal çatışma, etnisite ve din, sosyal cinsiyet ile sosyoloji ve ilahiyat bölümleri, eseri diğer din sosyolojisi kitapları arasında özgün bir yere oturtmaktadır.

Kitabın ilk dört bölümü din sosyolojisine giriş mesabesinde değerlendirilebilir. Bu bölümlerde özellikle din konusuna sosyolojik yaklaşımın ayıt edici nitelikleri ve kullanılan yöntemler üzerinde durulduğu görülmektedir. Ancak bu bölümlerde de yazarlar, din sosyolojisinin kurucu üçlüsü Marx, Weber ve Durkheim'ın dışında George Simmel, Niklas Luhmann, Ervin Goffman, Peter Berger, Thomas Luckmann, Pierre Bourdieu, Michel Foucault, Zygmunt Bauman, Antony Giddens ve Jürgen Habermas gibi çağdaş teorisyenlere yer vererek farklarını ortaya koymuşlardır. Neredeyse bütün çağdaş isimlere yer veren yazarlar oldukça girift, kapsamlı, anlaşılması zor ve bazen somut bir sonuç çıkarmanın bile imkân dâhilinde olmadığı geniş bir teorisyen yelpazesi içinde, din olgusuyla ilgili sosyolojik yaklaşımları oldukça başarılı bir şekilde özetlemişlerdir. Anılan isimlerin dine ilişkin görüşlerinin ortaya konulması bile, çağdaş sosyoloji teorileriyle ilgilenenlerin çok iyi takdir edeceği gibi, esere başlı başına bir değer katmaktadır.

Yazarlar beşinci bölümde büyük anlatılara bir giriş denemesi yaparak modernite, post-modernite, küreselleşme ve sekülerleşme üzerinde durmaktadırlar. Büyük anlatıların sosyolojinin kurucu babalarındaki yerini göstermekle birlikte, yine bu süreçlerle ilgili, yukarıdaki anlatı sırasına göre Arnold Toynbee, Bryan S. Turner, Jean Baudrillard, Daniel Bell James Beckford, William Swatos, Kevin Christiano, Steve Bruce, P. Nettl, Roland Robertson, Immanuel Wallerstein, Peter Beyer, Jose Casanova, Karel Dobbelaere, Peter L. Berger, Bryan Wilson, Thomas Luckmann, Mary Douglas, David Martin, Rodney Stark, William Bainbridge gibi çağdaş isimlere izafetle konunun işlendiği görülmektedir. Modernleşme ve sekülerleşme teorileri, konuyla ilgili tartışmaların dünyada geldiği son noktalar da dâhil edilerek analiz edilmekte, fakat yazarlar okuyucu soyut tartışmaların karanlığında boğmaktan ziyade olgularla ilgili tanımlamaları oldukça net ve bazen maddeler halinde sıralayarak pedagojik bir kaygı da taşıdıklarını göstermektedirler. Büyük anlatılarla ilgili tartışmalar çağdaş toplumun temel özelliklerinin ne'liği ve bu yapının nereye doğru evrildiği problemi üzerine kuruludur. Toplum ve varlık hakkındaki kapsamlı ve bütüncül

yorumların, giderek parçalara ayrılan bir dünyada artık güvenilir olmadığına ilişkin naif görüş büyük anlatılarla ilgili tartışmalarla oldukça etkili bir şekilde sorgulanmaktadır. Özellikle klasik modernleşme ve sekülerleşme teorilerine yönelik tenkitler ve ortaya çıkan karşı teoriler dikkat çekicidir.

Dinî organizasyon ve hareketlerle ilgili bölüm sekt, kült, mezhep, kilise gibi kategoriler üzerinden bazı tanımlamalar ortaya koymaktadır. Ancak bu konuda yine de din sosyologları arasında belirgin bir örtüşmenin hâlâ olmadığını ve bu kavramların içlerinin farklı şekillerde doldurulduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Batı'da bu tartışmalar sürüp giderken, Türk din sosyolojisi için önemli olan, bu kavramların bizde içinin nasıl doldurulacağıdır. Eserdeki tanım ve tipolojilerden hareketle, Batı'da mezhep (*denomination*) denilen olguyla İslam sosyal tarihi içinde ortaya çıkan mezheplerin bir ve aynı şeyler olmadıkları görülmekte, dolayısıyla konuyla ilgili tanımlamalar yapmada klasik mezhepler tarihi kaynaklarının da önemi ortaya çıkmaktadır. İnsanların dinî hareketlere belirli hedef ve stratejileri olan aktif, mantıklı bireyler olarak katıldıkları dikkate alınırsa, yine bu bölümde anlatılan "kaynakların hareketi teorisi" çeşitli organizasyon tiplerini incelemede oldukça faydalı kuramsal açılımlar sağlayabilecek niteliktedir.

Sosyal çatışmayla ilgili bölümde, sadece klasik ya da neo-klasik teoriler yerine dinî şiddet ve köktencilik tartışmalarına yer verilmesi esere özgünlük katan bir diğer yönüdür. Dinî çatışmayı Müslümanlarla özdeşleştiren indirgemeci ve yanlı yaklaşıma düşmemeleri, çatışmanın sosyal bir olgu olarak bütün kültür ve dinlerde var olan bir fenomen olduğunu göstermeleri, yazarların bilimsel hassasiyetini gözler önüne sermektedir. Gilles Kepel, Martin E. Marty, R. Scott Appleby, Martin Kramer, Nancy Ammerman, Abdullahi Ahmad An-Naim, John Esposito, Olivier Roy gibi isimlere yer verilmesi de eserde tartışmanın ileri bir boyutta yapıldığını göstermektedir. Çatışmanın kaynağının dinî mi yoksa sosyal mi olduğu tartışması bu bölümde dikkate değerdir. "Marx ve Freud'dan süregelen gelenek dini, temelde var olan daha önemli çatışmaları maskeleyen bir yapı olarak görmektedir" diyerek klasik Marksist eğilime işaret eden yazarlar; bu konuda, aynı zamanda işlevsel bir bakış açısıyla, çatışmanın "aslında" ekonomik, etnik veya sosyal sınıf meseleleri ile ilgili olduğu tezi üzerinde de durmaktadırlar. Dinî anlaşmazlıkların kaynağını sosyal anlaşmazlıklarda aramak, dinî sınırların büyük oranda etnisite, sosyal sınıf, siyasî ve millî bağlılıklar gibi diğer anlaşmazlıklar ile kesiştiği gerçeğiyle yüzleştirmektedir bizleri. Bu bağlamda, yazarlar dinî gibi görünen bir çatışmanın aynı zamanda etnik ve sosyal bir çatışma olabildiğini göstermek suretiyle,

sosyal çatışma ve din problemine sosyolojinin nasıl cevap verebileceğini de göstermektedirler. Yine bütün çatıştıcı yönlerine rağmen, dinlerin bütünleştirme fonksiyonunun çatıştırmaya nazaran daha önde olduğunu ifade eden yazarlar, çatışma ve din konusunda din sosyolojisinde oluşmuş genel kabule katıldıklarını göstermektedirler.

Etnisite ve din ilişkilerinin ise kitabın içinde müstakil bir bölüm olarak ele alınması ise din sosyolojisi literatürü içinde kitabın ayırt edici yönlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanımlamalarda, bir bakıma kaçınılmaz olarak, etnik araştırmalardan faydalanan yazarlar, işin sosyoloji ve dinle olan kısımlarını özellikle W.E. Du Bois ve Robert E. Park'a izafetle açıklamaya çalışmışlardır. Bu konuda tartışmaların merkezinde etnisitenin ya da ırkın ne olduğu ve nasıl tanımlanacağı konuları yatmakta; öne çıkarılan tanımlar etnisitenin dinle olan ilişkisinde de belirleyici olmaktadır. "Aynı nesilden gelen kalıtsal ve kalıtımla elde edilebilir ortak özellikler" şeklindeki biyolojik tanım yerini etnisitenin sosyal bir kurgu olduğu yaklaşımına bırakmaktadır. Burada dil, tarih, kültür ve din faktörleri devreye girmekte; bu dinamiklerin çok zayıf ya da yetersiz olduğu durumlarda bile "grup içi avantajları azamî düzeye çıkarmak için bir sosyal grubun kendini dışarıya kapatması ya da kendini özel görmesi" de ilerleyen süreçte toptan bir etnik tanımlamaya kapı aralamaktır. Dolayısıyla bu noktada ırk ve etnisite bir coğrafyadaki topluluğun ortak kalıtsal özellikleri taşımasından ziyade, "ortak bir soya sahip olduğu kanaatine" ulaşmasıyla alakalı olmaktadır. Yazarlar buradan hareketle çok daha rahat anlaşılır kıldıkları göç ve din, çok kültürlülük ve asimilasyon, modern toplumlarda dinî ve etnik azınlıklar gibi sorunları, özellikle Avrupa ve Amerika örnekleri üzerinden anlamaya çalışmaktırlar. Eserde Fransa ve Almanya'daki Müslüman azınlıklar sorununa yer verilmesi özellikle dikkate değerdir.

Sosyal cinsiyet ve din başlıklı bölümde yazarlar dünya dinlerinde var olan kadın ve erkek tasavvurları üzerinde durmaktadırlar. Gidererek çoğul dinî yapıların egemen olduğu modern toplumlarda sosyal bilimcilerin de dünya dinlerinin bazı öğretileriyle ilgili asgarî düzeyde de olsa bilgi sahibi olması gerektiğini ifade eden yazarlar, bu yaklaşımlarını, sosyal cinsiyet problemini sadece Hristiyanlık ve Yahudilik değil; İslamiyet, Hinduizm, Sihizm ve Budizm dinlerini de dikkate alan bir yaklaşımla ele alarak somut bir şekilde uygulamışlardır. Konu kutsal kitapların kadın tasavvurlarından başlanarak, dinî tecrübede kadın erkek farklılaşması, sosyal cinsiyet rollerini yorumlamada dinin rolü, dinî organizasyon ve gruplara kadınların katılımı, feminizm ve din, cinsellik, aile ve din gibi problemleri gözlem altına alınarak geliş-

tirilmiştir. Feminizm konusunda, özellikle Batılı feministler tarafında savunulan, “dinî olarak aktif kadınların ‘yanlış bilinç’ sahibi oldukları, gerçek yönelimlerini yanlış tanımlayarak dinin bir baskı unsuru olduğunu fark edemedikleri” yaklaşımı eserde adeta sorgulanmaktadır. Zira yeni araştırmalar farklı dinî organizasyon ve gruplarda kadınların çok farklı işlevler icra ettiğini, dolayısıyla bütün örneklerin genel bir iddia ile açıklanamayacağını göstermektedir.

Eserde cinsellik ve din konusunda Müslümanlığın cinselliğe olan tavrının genel olarak daha olumlu olduğu kabul edilmekle birlikte, özellikle kadınların cinselliği konusu karmaşık bulunmaktadır. “İslam öncesi kavramlar olan ‘onur’ ve ‘utanç’ bugünkü Müslüman toplumlarda hâlâ yaygındır. Bu kavramlar kadının bakireliği ve cinselliğiyle ilişkilendirilmektedir. Bu sebeple erkeğin ‘onur’u kadının cinselliğine bağlanmakta ve böylece kadının cinselliği erkeğin egemenliği altına girmektedir” şeklindeki cümleler kadının cinselliği ile erkeğin onuru arasında doğrudan bir bağ kurarak, bu bağın ikinci adımda kadın bedeninin erkek tarafından kontrol altına alınması sonucunu doğurduğunu ifade etmektedir. Özellikle Pakistan kökenli Amerikalı ilahiyatçı ve önce gelen Müslüman feministlerden olan Riffat Hassan’a izafetle, yazarların, bu kontrolün kadınlara doğum kontrol imkânlarının tanınmamasında, erkeğin her istediğinde karısıyla cinsel ilişkiye girme hakkı olduğunun savunulmasında, kadın üretkenliğine büyük bir prim verilmesinde görüldüğünü ifade etmeleri, hatta yine Hassan’a izafetle Müslüman kadınların başörtüsü veya *hicâb* takmasını da, kadının cinselliğinin kontrol altında tutulması şeklinde yorumlamaları oldukça tartışmalıdır. Burada çok geniş bir coğrafyada, farklı sosyo-kültürel yapılarla sahip çok büyük bir topluluk olan Müslümanlar arasındaki bir yönüyle ideal olmayan, diğer yönüyle hatalı ve eksik olan örneklerden hareketle bir genelleme hatası yapıldığı açık olmakla birlikte, yine de bu tartışmalar, Türkiye’deki kadın ve din araştırmaları için dikkate değer eleştirel bakış açıları sunmaktadır.

Kitapta son bölüm sosyoloji ve ilahiyat ilişkisine ayrılarak özellikle dinî inanç ve sosyoloji arasında nasıl bir ayrım ya da örtüşme söz konusu olabileceği üzerinde durulmaktadır. Bugün görelî anlamda etkisini kaybettiiren sosyolojinin dinî hakikatler konusundaki sessizliği, yazarlar tarafından klasik sosyologların ilerlemeye duydukları inanç ve bilimsel iyimserlikler olarak yorumlanmaktadır. Yazarlara göre bu konuda metodik ateizm de bir bakıma klasik sosyologların geçmişte gösterdiği bilimsel iyimserliğin modern halidir ki, katı bir metodik ateizm de bir çeşit dogmatizmdir aslında. Metodik ateizmin çağdaş tenkitini yapan yazarlar, aslında, dinin sosyolojiyle uyum dereceleri ko-

nusunda bir tartışma başlatmaktalar; fakat bu tartışma net bir sonuca varmaktan ziyade sadece eleştiri seviyesinde kalmaktadır.

Konular gayet teorik bir zeminde ele alınmasına rağmen eserin dili açık ve anlaşılırdır. Batı’da çıkan diğer sosyoloji ve din sosyolojisi kitaplarına göre, eserde grafik, tablo, resim gibi görsel malzemenin çok fazla kullanılmadığı dikkat çekmekte, bu da özellikle din sosyolojisine yeni başlayan öğrenciler için, ya bir teoriden ya da bir teoriye karşı konuşan bir yaklaşım taşıdığını da göz önüne alırsak, kitabın çekiciliğini en azından pedagojik açıdan bir nebze azaltmaktadır. Klasik ve çağdaş sosyologların temel görüşleri ekseninde bir din sosyolojisi teorileri kitabı olarak tanımlanabilecek bu eser, özellikle İlahiyat fakültelerinde din sosyolojisi, sosyoloji bölümlerinde ise hem din sosyolojisi, hem de kurumlar sosyolojisi derslerinin ana kitabı olabilecek özellikleri hâizdir. Din sosyolojisine ilgi duyan Türk araştırmacı ve okurlar için oldukça faydalı olan bu eserin Türkçeye kazandırılmış olması,* Türkiye’deki din sosyolojisi çalışmalarının gelişimine önemli bir katkı sağlayacaktır.

Ârif Halîl Ebu İyd

el-Alâkâtü’-d-devliyye fi’l-fıkhi’l-İslâmî

Dâru’n-Nefâis, Amman 2007, 312 s.

A. Tahir NUR

Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğrencisi

“İslam’da Uluslararası İlişkiler” yahut “İslam Hukuku Açısından Uluslararası İlişkiler” başlığı altında ele alınan çalışmalar büyük ölçüde Arapça telif edilen kitaplardan oluşmaktadır.** Bu çerçevede kaleme alınan eserlerden birisi, bu yazıda değerlendirilecek olan *el-Alâkâtü’-d-devliyye fi’l-fıkhi’l-İslâmî*’dir (*İslam Hukuku Açısından Uluslararası İlişkiler*).

Dr. Ârif Halîl Ebu İyd tarafından telif edilen eser, yazarın öğretim üyesi olduğu Ürdün Üniversitesi İlahiyat Fakültesi de dâhil olmak üzere pek çok Arap üniversitesinde ders kitabı olarak okutulmaktadır. Kitapta İs-

* *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, çev. Halil Aydınalp, İhsan Çapcıoğlu, Birleşik Yayınevi, Ankara 2011, 408 s.

** Bu alandaki eserlere dair bir bibliyografya çalışmasının varlığından haberdar değiliz. Sayıca azımsanmayacak ölçüde olan bu eserlere örnek olarak bkz. M. Ebu Zehra, *el-Alâkâtü’-d-devliyye fi’l-İslam* (Kahire 1964); Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Alâkâtü’-d-devliyye fi’l-İslam* (Beyrut 1983).